

ДИМИТРИЈЕ
ДОНСКИ

Уредник
Зоран Колунџија

Рецензенти
мр Павле Ордовић
проф. др Ђура Харди

На насловној страни књиџе
Триптих „За земљу Руску”;
„На поље Куликово – Димитрије Донски и
Сергије Радоњешки”; централни део триптиха;
Јуриј Петровић Пантјухин

Никола Тошковић

ДИМИТРИЈЕ ДОНСКИ

И НАСТАНАК МОСКОВСКЕ РУСИЈЕ

ПРОМЕТЕЈ

ПРЕДГОВОР

Историја руске земље у XIV веку испуњена је догађајима који су у знатној мери одредили њен потоњи развој. У том времену, обележеном великим искушењима, али и важним преокретима, постепено се обликују снаге које ће у наредним вековима одредити судбину Русије. Идеја за ову књигу поникла је још у време рада на дипломском раду под насловом „Димитрије Донски” који је са успехом одбрањен 2014. године, на Одсеку за историју Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду. Већ тада јавила се намера да се тај рад прошири и прерасте у засебно дело, које би подробније осветлило прилике у Русији у другој половини XIV века. Намера ове књиге јесте да српском читалаштву, колико је могуће, приближи историјске околности у којима се у то време налазила руска земља.

Поменути период заузима особито значајно место у историји Русије. За време владавине кнеза Димитрија Донског, сплетом различитих историјских прилика, Москва избија у први план и постепено се јавља као ујединитељ руских земаља. У исто време Златна Хорда, изнурена унутрашњим немирима и борбама за власт, почиње да губи своју дотадашњу снагу и углед. Руске кнежевине користе насталу прилику те у знаменитом боју на Куликовом пољу наносе тежак пораз своме вековном противнику. Та победа означила је почетак краја „татарског ига” и наговестила време када ће се руска земља ослободити туђинске власти. На западној страни прилике су се развијале другачијим током. Литвански кнез пристао је на владарску унију са Пољском, познату у историографији под именом Кревска унија. Та одлука литванског владара имала је у потоњим временима далекосежне последице по читаву источну Европу.

О свим тим преломним догађајима, приказаним у светлу владарске биографије једног од највећих руских средњовековних владара Димитрија Ивановича Донског, као и околностима које су обележиле ово значајно раздобље руске историје биће више речи на страницама ове књиге.

На Цвети, л. г. 2026.-ог,
Мастер историчар Никола Тошковић
Нови Сад

Донска икона Пресвете Богородице

Кондак 4.

Бура огромне најезде агарјанске потресе земљу руску, али не могаше угасити пламен вере и заштиту Твоју, Пречиста Богомати. Велики печалник наш преподобни Сергије, дозвавши у помоћ Свету Тројицу и Тебе, Владичице, с надом благослови великог кнеза Димитрија да пође са војском у поход против Агарјана и прорече му: „Победићеш непријатеље своје”, и зато научи све да Свесилном Богу, у Тројици слављеноме, певају: Алилуја!

УВОД

Још од провале Монгола и пада Кијева, руске земље су биле расцепкане и нејединствене. Почетком XIV века почиње процес окупљања руских земаља под окриљем Московске кнежевине. То ће довести до дугогодишњих сукоба између великих кнежевина: Москве, Суздаља, Твери, Рјазња. У овим борбама за владимирски трон, Димитрије Донски ће изаћи као победник. Од тада, Москва и званично преузима превласт над руским земљама. Центар руске државе *de facto* постаје Москва, иако је номинално то још увек био Владимир на Кљазми. На геополитичком простору где је живео руски народ, односно, шире гледано, на великом пространству источне Европе и Евро-Азије, осим Москве која је била у успону, временом су се формирале још две снажне државе као њени конкуренти и суседи.

Са једне стране то је била Златна Хорда, држава на самом западу великог Монголског царства. Ова држава ће у XIV веку доживети свој највећи успон, али и почетак пропадања. Златна Хорда, која се налазила, на раскршћу трговачких путева, дуги низ година је обиловала богатством и била је прави мамац за трговце из скоро свих делова Европе и Азије. Након пада Кијева, 1240. године, статус Москве, попут других руских кнежевина је био вазалан. Успостављен је *монголски јарам*, тј. *татарски иго*, односно, врховна власт Монгола над руским земљама, са свим својим далекосежним последицама. Међутим, средином XIV века наступа период раздробљености, сукоба и немира у Златној Хорди. Потомци великог Џингис-кана, воде међусобне борбе и грађанске ратове, не би ли дошли на власт, што ће у многоме ослабити ову државу. Овакву ситуацију у Златној Хорди користи, самозванац по имену Мамај. Он, иако није потомак Џингис-кана, ипак се показао као веома способан војсковођа и државник, који ће у дешавањима у Хорди и руским земљама играти значајну улогу готово две деценије.

Са западне стране Московске кнежевине, формира се једна нова држава, веома интересантна како за руски народ, тако и за сваког кога занимају дешавања у средњовековној источној Европи, реч је о кнежевини Литви. У почетку, готово не приметна и мала, шири се и постаје огроман и значајан чинилац у том делу Европе. Литвански кнежеви, прекаљени ратници,

своје огромно искуство су стекли сталним борбама са Тевтонцима и другим непријатељима. Њима полази за руком да на просторима где живи већинско руско становништво, створе једну снажну државу, кнежевину Литву, која ће почети са правом да носи назив, *Велика*. Односи са Литвом, која се налазила на самој граници источног и западног хришћанства, изискивали су веома опрезне потезе, јер се успоставило да ће, управо од Литве и зависити будућност источне Европе, а самим тим и судбине великог броја становништва које је живело на тим просторима. Одлука Јагела, великог кнеза Литве, да између истока и запада, одабере запад, из корена ће променити политичку и етничку карту источне Европе.

Куликовска битка је несумњиво велики догађај у руској историји и врхунац славе кнеза Димитрија Донског. Али у току његовог живота ово је само једна епизода, један дан у његовом животу. Кнез Димитрије, није био јунак само Куликовске битке. Главно завештање, које су му преци оставили, било је „уједињење руских земаља”. Димитрије је проширио територије своје Московске кнежевине и унапредио систем управљања. Осећао се као руски цар и независни владар независне и јаке државе. За његове државничке способности, од велике користи ће бити то што је био ученик митрополита Алексеја, једног од најобразованијих људи тога доба. Међутим, његова тешка судбина – ужаси Црне смрти, прерана смрт родитеља, интереси бољара, много непријатеља и завидника – указивала му је на посебан позив. Димитрија је све ово снажило и уједно у њему стварало осећај да је он изабран за неку посебну мисију. Тај осећај изабраности, понекад је код Димитрија будио претерано самопоуздање. Преузео је на себе велике задатке, које није имао довољно снаге да реши сам. Ослобођење од власти Хорде, аутокефалност Руске цркве, уједињење свих кнежевина североисточне Русије, династичка унија са Литвом, све је ово била жеља, али и тежина за Димитрија Донског. Познато је да је историја Русије препуна таквих тешких времена. Таква времена су, углавном, била обележена појавом јаких и изузетних личности, које су биле у стању да изнесу терет времена у коме су живели. Један од таквих предводника и актера руске средњовековне историје, али и руске историје уопште, јесте управо велики кнез Москве и „целе Русије”, Димитрије Иванович Донски. Он је својом владарском делатношћу обележио читаву једну епоху, а оно што је и најзначајније, он успева да удари темеље, који ће довести до ослобођења и уједињења свих руских земаља.

ОЛУЈА СА ИСТОКА

У степама средње Азије, на територији данашње Монголије, уследио је догађај који ће озбиљно утицати на ток светске историје. Монголска племена ујединила су се под влашћу Џингис-кана, који успева да створи најбољу војску тога времена. Монголи су 1207-1222, освојили северну Кину, централну Азију и Закавказје, који су постали део Монголског царства. Године 1223. његова војска се појавила и у црноморским степама.

У пролеће 1223. године, одреди од 30.000 војника Џингис-кана, предвођени заповедницима Џебеом и Субедејем, упали су у област Црног мора и поразили трупе половачког кана Котјана. Тада се Котјан обратио за помоћ свом зету, руском кнезу Мстиславу Галичком. Мстислав Галички је окупио савет кнежева у Кијеву и убедио их у потребу борбе против нових номада. Он је разумно претпоставио да ће Монголи, пошто су потчинили Половце, кренути у даља освајања, а онда ће се Русија суочити са много страшнијом инвазијом него раније. Мстислав је предложио да се не чека такав развој догађаја, већ да се уједине са Половцима пре него што буде прекасно, да оду у степу и порази освајаче на њиховој територији. Руски кнежеви су се сложили, окупљену војску предводио је Велики кнез Мстислав Кијевски. Руси су кренули у поход априла 1223. године.

Прешавши на леву обалу Дњепра, победили су монголску претходницу, која је почела брзо да се повлачи дубоко у степе. Стигавши до реке Калке (Северни Азов), Руси су на другој обали утврдили велике монголске снаге и почели да се припремају за битку. Међутим, кнежеви нису били у стању да развију јединствени план акције. Велики кнез, Мстислав Кијевски се држао дефанзивне тактике. Предложио је да се војска утврди и да се сачека напад. Мстислав Галички је, напротив, хтео прво да нападне Монголе. Пошто нису успели да постигну споразум, кнежеви су се раздвојили. Мстислав Кијевски се улогорио на брду на десној обали Калке. Руска и половачка војска је прешла реку и 31. маја, ушла у битку са Монголима. Половци су убрзо посустали и почели су да беже, што је довело до панике и у руској војсци. Мстислав Галички са делом својих одреда успео је да дође до Дњепра. Прешавши реку, Мстислав је наредио уништење свих бродова како би спречио Монголе да пређу на десну обалу реке, али чинећи то, он је друге руске јединице које беже од потере довео у тешку ситуацију.

Док је један део монголске војске нападао остатке војске Мстислава Галичког, други је опколио Мстислава Кијевског, који се налазио у утврђеном логору. Опкољена руска војска је пружала отпор три дана. Пошто нису успели да заузму утврђено место на јуриш, нападачи су Мстиславу Кијевском понудили безбедан пролаз кући. Мстислав Кијевски је прихватио ову понуду, али када је напустио логор Монголи су уништили целу његову војску. У бици која је уследила, Руси никада раније нису доживели тако тежак пораз. На Калки је погинуло девет кнежева, а укупно се кући вратио тек сваки десети ратник. Уз великог кнеза Кијевског, Мстислава Романовича, живот су дали и његов зет туровски кнез Андреј Иванович, затим дубровицки кнез Александр Глебович, Мстислав Свјатославич Черњиговски, Свјатослав Ингваревич Шумски, Изјаслав Ингваревич Дорогобужски и Јуриј Јарополкович Несвижски. У бици на Калки, погинуо је и знаменити витез тога доба, ростовски бољар, Александар Попович. Александар се истицао невероватном снагом и храброшћу, тако да се по његовим делима, касније ствара лик познатог богатира Аљоше Поповича.”

После битке код Калке, монголска војска је кренула ка Дњепру, али се није усудила да крене даље без пажљиве припреме и вратила се да се придружи главним снагама Џингис-кана. Калка је прва битка између Руса и Монгола, али након што су Татари отишли, у Русији су били брзо заборављени. Старе кнежевске свађе су се наставиле, а почеле су и нове. Лекцију ове битке, нажалост, кнежеви нису научили како би припремили достојан отпор новом страшном освајачу.

Пре похода на руске земље, требало би неколико речи поменути и о монголском освајању земље Половаца и Поволошке Бугарске, које је било од великог значаја за даља дејства нових освајача. Огромно пространство од Дњепра до Волге, у периоду од XI до XV века, у источној (арапској и персијској) литератури носио је назив „Дешт-и-Кипчак”, тј. Степе Кипчака. Сам назив „Кипчак” није познат ни у руским летописима, ни у византијским хроникама. Древни руски летописи употребљавају назив „Половци”, а византијски, као и аутори који су писали на латинском језику, користе назив „Кумани” (лат. *сumani*, *сomani*, грч. Κομάνοι).¹ Од друге половине XI века до монголско-татарске инвазије, Половци су углавном вршили сталне нападе на јужне руске земље. Од Половаца

¹ Б. Д. Греков А. Ю. *Якубовский Золотая орда и её падение*, Москва, Ленинград, 1950, стр 18.

највише су страдале кијевске, рјазањске и перејаслављске области. Пре инвазије Монгола, склопљен је мир између Половаца и Руса. Овим миром неколико половачких принцеза постале су жене руских кнежева. Тако је и ћерка половачког кана Котјана, постала жена галичког кнеза Мстислава Галичког, која на крштењу добија име Марија. Пошто су Половци били први на удару новог освајача, кан Котјан је дошао код зета, кнеза Мстислава, како би добио војну помоћ у борби против Монгола. После битке на Калки и другог похода Бату-кана, Монголи освајају Половачку земљу. Половци падају под власт Монгола 1238, а кан Котјан са 40.000 својих сународника одлази у Угарску код краља Беле IV.² Касније ће једна од Котјанових ћерки постати и краљица Угарске. Котјан је био потомак познате половачке династије Тертер, део његових потомака из Угарске одлази у Бугарску где ће основати династију Тертер. Иначе, уз династију Тертер, (балканске) бугарске династије Асен и Шишман су, такође, половачког порекла.

Почетком X века на Волги и Каспијском мору је настала држава Поволошких Бугара, главни град био је град Биљар на реци Черемшан. Односи између Руса и Поволошких Бугара су били променљиви. Било је и сукоба и савезништва, све је зависило од конкретних међусобних интереса руских и бугарских владара. Руски кнежеви, конкретно суздаљски, ширећи своје поседе низ Волгу, повремено су долазили и у сукоб са Поволошким Бугарима. Крајем XII века, походе на Бугаре је вршио и Велики кнез Владимирски, Андреј Богољубски. После једног успешног похода на Бугаре, 1221, велики Владимирски кнез Јуриј Всеволодович је одлучио да сагради нови град на веома важном стратешком месту, на ушћу реке Оке у Волгу. Тако настаје један од највећих поволошких центара – Нижњи Новгород.

Нижњи Новгород је саграђен на мордвинској земљи, тако да су Руси и Мордвини били у честим сукобима. Мордвини су били вазали бугарских владара. А 1229, не само мордвинске, већ и бугарске трупе, предвођене њиховим царем Мир Газијем, напали су Нижњи Новгород. Тада, главни војвода у Нижњем Новгороду и руски савезник, био је бугарски племић Гази Барац. Треба рећи неколико речи о пореклу Гази Бараца, личности која је одиграла веома важну улогу у Батуовом походу. Гази Барацев прадеда по очевој линији, био је бугарски цар Шамгун (1118-1135), а деда

² Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон, *Энциклопедический словарь*, том XVI, С. Петербург, 1895, с. 448-449.

Арбат Ос-Ложа. Године 1164. Арбат и његов син Азан одлазе великом кнезу Андреју Богољубском. Временом је Арбат постао угледан војвода у Москви, где је имао свој двор. Претпоставља се да једна од познатих московских улица, управо носи његово име.

Азан, отац Гази Бараца, живео је и васпитавао се у Москви. Године 1182. Велики Владимирски кнез Всеволод Велико Гнездо креће у поход на Поволошку Бугарску. Велики кнез је намеравао да постави Азана на бугарски престо. Ово је био први озбиљнији покушај руских кнежева да доведу свог штићеника на власт у Бугарској. Кнез Јуриј Всеволодович, 1221. је поставио Гази Бараца за војводу у Нижњем Новгороду. Крајем 1232, Татари долазе до Биљара, престонице Поволошке Бугарске. Бату-кан почиње опсаду почетком 1233, међутим дочекао их је јак отпор. У бици је страдало много татарске војске, а Бату-кан је био рањен. Тадашњи бугарски цар Алтинбек позвао је у помоћ великог кнеза Јурија Всеволодовича. На велико изненађење, Велики кнез Јуриј полази са војском, али не у помоћ Бугарима, већ у поход на Бугарску. Руси опседају бугарски град Буртас³, а Гази Барац је одбио да крене у овај поход на Бугарску.

Гази Барац је знао да му велики кнез ову одлуку неће опростити, зато се он упутио на југ, уз Волгу, где одлази код Бату-кана. Бату-кан је упознао Гази Бараца са великим каном Угедејем. Овај је признао Гази Бараца за емира Бугарске и обећао му је бугарски трон.

Године 1235. велики кан Угедеј је окупио велики курултај⁴, на коме је монголско племство одлучило да организује велики поход на Запад. Бату-кан је одређен да командује трупима. Угедеј је наредио свим улусима Монголског царства да пошаљу део војске и да му помогну. Поред тога, многи принчеви Чингисида били су лично укључени у офанзиву на Европу. Сваки од Чингисида је стигао са својим одредима. Осим Бату-кана, у походу су учествовала и његова браћа: Орда, Берке, Тангут и Шејбан. Затим, синови Угедеја: Гујук и Кадан; Бајдар, син Чагатаја; Бури, унук Чагатаја; синови: Толуја, Менгу и Бучек; а такође и најмлађи Чингис-канов син, Кулкан. Одвојене јединице у Батуовој војсци предводили

³ Буртас је древни град, који се налазио на истоименој реци. Био је престоница Буртаса, племена који су живела на обалама реке Волге. Буртаси су у IX веку, пали под власт Хазара, а затим и Поволошке Бугарске. Већ у XIII веку Буртаси су асимиловани од стране Бугара и других народа Поволожја. Град Буртас је опстао као један од важних градова, у саставу Поволошке Бугарске и касније, Златне Хорде.

⁴ Скупштина представника феудалног племства у средњовековним турско-монголским државама.

су најистакнутије војсковође: Субедеј-багатур, који је постао најближи саветник Бату-кана и Џебе. Обојица су учествовала у првом западном походу 1222-1223, као и млади и талентовани војсковођа Бурундај.⁵

Крајем 1236, Татари су опсели град Биљар. После тешких борби Биљар и цела Бугарска су пали у руке Татарима. Угедеј, како је обећао, поставио је Гази Бараца за владара Поволошке Бугарске. Сада је цела Бугарска била укључена у државну формацију Бату-кана, државу која ће се касније назвати Златна Хорда.

На простору тадашње Половачке земље и Поволошке Бугарске, живело је више народа, различитих у етничком и у верском погледу. Једно од објашњења је да назив „Половци” потиче од старословенске речи *солома*, *соловий* (слама, сламени), назив за „жуто-бело, жућкасту” боју. Међутим, једна од старословенских речи за сламу (ст. сл. *солома*) је „плава, полова, плѣва”.⁶ Дакле, „слама” на старословенском је и „плава”, из овога у савременом руском, српском, чешком и пољском језику, има исто значење – „соломенный цвет”, тј. боја сламе, односно „плава боја”. Руски назив за Кипчаке, управо потиче од ових речи, тако да Половци имају значење *Плавци*. Половци су вероватно били светлије пути, што би указало на плаву косу Кипчака, Кумана, односно Половаца. Што се тиче назива „Бугари”, постоји неколико верзија о пореклу имена овог народа. Једна каже да су „Бугари”, вероватно од „људи из Болга”, тј. народ са реке Волге, на чијим обалама су и живели. Други извори кажу да је назив, у крајњој линији, од турске речи *bulga*, што значи „мешовити, помешан”. Овде се мисли на природу тамошњих народа који су помешани са елементима турко-угрофинско-словенског порекла. Међутим, реч *bulgar*, има значење „устаник, бунтовник”, што говори и о природи народа који су живели на тим просторима.⁷

Дакле, на овим просторима живели су и туркијски, и угрофински и словенски народи, Рецимо, када је за време Гази Бараца ислам проглашен за државну веру, наводи се да су у ислам, у великој мери, прелазили Бугари многобожци, и народи Ари и Србијци.⁸ По народу Србијци, може се закључити да је словенско становништво живело на просторима тадашње Поволошке Бугарске, а данашњег Татарстана. Према томе, када

⁵ Н. С. Борисов, *Дмитрий Донской*, Москва 2014, с. 21.

⁶ И. И. Срезневский, *Материалы для словаря древнерусского языка*, Санкт-Петербург 1912, с. 948.

⁷ М. Р. Федотов, *Чувашско-марийские языковые взаимосвязи*, Саратов 1990, с. 32-34.

⁸ А. Б. Широкоград, *Куликовская битва и рождение Московской Руси*, Москва, 2005, с. 17.

се говори о Половцима и Бугарима, у том средњовековном периоду, не може се говорити о посебној нацији, већ је то једна врста политонима, тј. групе народа која је имала припадност неком политичко-територијалном ентитету.

Током целог монголског ига и за време похода монголске војске на руске кнежевине, у руским летописима та војска се наводи као монголско-татарска, или само татарска. Занимљиво је питање, ко су заиста Татари? Бугаро-Татари су настали на основу консолидације локалних туркијских и туркизираних племена, која су у саставу Поволошке Бугарске државе имала заједнички назив – Бугари. Касније, као део татарске државе Златне Хорде, стекли су етноним – Татари (тј. други народи су их називали Татарима, иако су они сами себе наставили да називају Бугарима). Затим, средином XIX века, етноним Татари је и међу њима почео да се користи као сопствени назив, иако је народ задржао и претходни назив – Бугари. Дакле, савремени Бугаро-Татари као етничка група потичу од Бугара у ширем смислу те речи, а етноним Татари је у њихову средину ушао из назива монголско-татарске државе и руског назива за становнике Златне Хорде – Татари.⁹ Рецимо, за време монголског освајања земље Кипчака и Поволошке Бугарске, преци савремених Татара који живе у данашњем Татарстану, не само да нису учествовали у биткама за освајање Бугарске, већ су, напротив, озбиљно пружали отпор монголским освајачима и велика су разарања претрпели. Татари, као нација, формираће се тек неколико векова касније.

Поставља се питање о реакцији руских кнежева на пораз Бугарске. Уопштено говорећи, племство у Русији је знало за татарски погром суседне земље, али руски кнежеви не само да нису пружили помоћ Бугарској, већ нису чак ни послали извиђаче, нису дошли у контакт са избеглицама и трговцима који су стигли из тих крајева, ради добијања података о наоружању, тактици и организацији татарске војске.

И на северу и на југу, руски кнежеви су, једноставно, игнорисали опасност и пропустили скоро годину и по дана одлагање татарског напада. Пораз Бугарске није била битка на Калки, после које су Монголи отишли у непознате земље хиљадама километара од Русије. Пораз Бугарске је значио да се на граници са Русијом појавила снажна вазална татарска земља, којом је владао намесник Гази Барац. Било је лако претпоставити да ће следећа жртва Бату-кана бити Русија.

⁹ М. З. Закиев, *Происхождение тюрков и татар*, Москва, 2002, с. 67.

Бату је планирао свој поход на североисточну Русију зими, када су се бројне реке и мочваре смрзле. То је омогућило да се обезбеди мобилност и маневар монголске коњице. С друге стране, и то је изазвало изненађење у нападу, пошто кнежеви, навикнути на летње-јесење нападе номада, нису били спремни за већу инвазију зими.

У касну јесен 1237. године, војска кана Батуа која је бројала до 150.000 људи извршила је инвазију на Рјазанску кнежевину. Батуови изасланици дошли су код рјазанског кнеза Јурија Игоревича и почели да траже од њега данак. Припремајући се да одбију инвазију, Рјазањци су се обратили за помоћ великом кнезу Владимира Јурију Всеволодовичу. Али он им није помогао. Почетком XIII века, Рјазањски кнежеви су били у свађи и са великим кнезом Владимирским и са черниговским кнезом. Поред тога, суседни руски кнежеви нису видели претњу татарске инвазије и у почетку су је доживљавали само као напад на Рјазањ. У међувремену, Батуове трупе су поразиле један рјазански мањи одред код реке Вороњеж и 16. децембра 1237. опколиле престоницу, град Рјазањ.

Град је био добро утврђен. Имао је површину од око 10 ha и био је изграђен на стрмим брдима. Градски бедем је био моћна грађевина висока до 10 m и широка у основи више од 20 m. Целом дужином бедема простирао се канал који је био велике дубине. Поред главног бедема, постојало је и неколико унутрашњих градских бедема, чиме се још више обезбеђивала одбрана града. У граду су постојале најмање три велике, камене цркве.

„Церкве пожегоша, а инѣи мнози от оружиа падоша. А во граде многих людеи, и жены, и дѣти мечи исекоша. И иных в рѣцѣ потопиша, и ерѣи черноризца до останка исекоша, и весь град пожгоша, и все узорочие нарочитое, богатство резанское и сродник их киевское и черъниговское поимаша. А храмы божиа разориша, и во святых олтарех много крови пролиаша. И не оста во граде ни единъ живых: вси равно умроша и едиину чашу смертную пиша. Нѣсть бо ту ни стонюща, ни плачюща – и ни отцу и матери о чадах, или чадом о отци и о матери, ни брату о брате, ни ближнему роду, но вси вкупѣ мертви лежаща. И сиа вся наиде грех ради наших.”¹⁰

Овако гласи „Повесть о разорении Рязани” где се описује катастрофа која је уследила, након Батуовог напада на Рјазањ. Од оваквог разарања из 1237. год., древни Рјазањ се никада више није опоравио. Неколико

¹⁰ *Воинские повести Древней Руси*, Ленинград, 1985, с. 99.

деценија касније, Рјазански кнежеви ће основати нову престовицу, Перејаслављ Рјазањски. Перејаслављ ће се налазити на реци Оки, 50 km узводно од старог Рјазања. У XIV веку, у част разрушене престонице, Перејаслављ Рјазањски, ће почети да се назива, Рјазањ.

Као и за битку на Калки, тако и за борбе Рјазањаца против Монгола, такође, везује се прича о једном познатом руском јунаку. Реч је о легендарном Еупатију Коловрату. Рјазањски бољар, Еупатије Коловрат, је био у Черњигову са кнезом Ингваром Ингваревичем, када се десио монголски напад. Када су дошли у Рјазањ, било је касно. Призор који су видели, навео је Коловрата на освету. Коловрат је са својом дружином од 1.700 ратника напао монголску војску. Светио се тако сурово да монголска војска није знала шта их је снашло, чак се и сам Бату-кан уплашио. Запрепашћени Бату је против Еупатија послао јунака Хостоврула, а с њим и јаку монголску војску. Хостоврул је обећао Батуу да ће довести Еупатија Коловрата живог. Међутим, у двобоју који је уследио, Коловрат је убио Хостоврула. Током жестоке битке која је уследила, Коловрат је са својом дружином нанео тешке губитке Монголима. Постоји легенда да је једном приликом Батуов изасланик, послат да преговара, упитао Коловрата: „Шта ти желиш?”. Одговор је био: „Само да умрем!”

У једним од сукоба са надмоћнијим Монголима, Коловрат је погинуо. Монголски војници су тело руског јунака донели код Бату-кана. Цар Бату, гледајући тело рекао је: „О Коловрате Еупатије! Добро си ме са својом малом војском намучио, и многе си јунаке моје силне потукао, и многу војску моју поразио. Када би такав мени служио, држао бих га у срцу свом.” И предао је Коловратово тело преосталим људима из руског одреда, који су били заробљени у бици. Затим, цар Бату је наредио да их све пусте на слободу и да им нико ништа не науди.¹¹

Након заузимања Рјазања, Бату је почео да испуњава главни циљ свог похода, а то је пораз Владимиро-Суздаљске кнежевине. Први ударац задат је граду Коломни, важном стратешком центру, којим су Монголи пресекли директну везу између североисточних и југозападних области Русије. У јануару 1238, Батуова војска се приближила Коломни, где се налазио одред великог кнеза Владимира под командом његовог сина Всеволода Јуријевича, коме се придружио кнез Роман, који је побегао из Рјазанске земље. Испоставило се да су снаге биле неједнаке, а Руси су претрпели тежак пораз. Кнез Роман и већина руских војника су погинули.

¹¹ Исто, с. 101.

Всеволод Јуријевич са остацима одреда побегао је у Владимир. За њим је кренула Батуова војска, која је успут заузела и спалила Москву, где је заробљен још један син великог кнеза, Владимир Јурјевич.

Батуова војска се 3. фебруара 1238. приближила престоници Владимир-Суздаљске кнежевине – граду Владимиру. Бату је послао део својих снага у Торжок да пресече везу између Владимирско-Суздаљске кнежевине и Новгорода. Тако је Североисточна Русија била одсечена од помоћи и са севера и са југа. Батуова војска је 7. фебруара 1238. са три стране јуришала на Владимир. Батуови ратници су пробили зидове тврђаве и провалили у Владимир. Град је био потпуно уништен.

Бату-кан је наставио даље. У области раскрснице путева за Новгород и Белозерск 4. марта 1238, одред под командом темника Бурундаја први је стигао до реке Сити и одлучно напао војску кнеза Јурија Всеволодовича. Руси су се борили храбро, тако да ниједна страна није могла да добије предност дуго времена. Исход битке одлучен је приближавањем свежих снага бурундајској војсци коју је предводио Бату-кан. Руски ратници нису могли да издрже нови ударац и претрпели су пораз. Већина њих, укључујући великог кнеза Јурија, погинули су у бици. Пораз код реке Сити значио је крај организованом отпору у североисточној Русији.

Пошто се обрачунао са Владимирско-Суздаљском кнежевином, Бату је окупио све своје снаге код Торжока и у март кренуо у поход на Новгород. Међутим, пре него што је стигла до Новгорода, татарско-монголска војска се вратила. Многи историчари виде разлог за такво повлачење у чињеници да се Бату плашио почетка пролећног одмрзавања. Наравно, јако замочварен терен преко којег су пролазиле мале реке, по коме је пролазила рута татарско-монголске војске, могао му је учинити медвеђу услугу. Други разлог се чини не мање важним. Вероватно је Бату био свестан спремности Новгородца за снажну одбрану. Пошто су претрпели значајне губитке током зимског похода, Монголи су већ били далеко од својих позадина. Очигледно, сва ова разматрања су утицала на канову одлуку да започне повлачење.

Североисточна Русија је била разорена. Чинило се да Бату ништа није спречило да започне свој поход на Западну Европу. Али упркос значајним војним успесима, зимски поход 1237/38, очигледно, није био лак за канове трупе. Током наредне две године нису изводили велике операције и опорављали су се у степама, реорганизујући војску и прикупљајући залихе. С друге стране, Монголи су активно прикупљали податке о ситуацији у средњој и у западној Европи.

Кнежеви Југозападне Русије су у свим овим дешавањима показали велику неозбиљност. Пошто су две године били поред страшног непријатеља, они нису урадили ништа да организују заједничку одбрану. Не чекајући напад, велики Кијевски кнез Михаил Чериговски је раније побегао из града. Смоленски кнез Ростислав је то искористио и заузео Кијев. Али убрзо га је одатле протерао кнез Данило Галички, који је, такође, касније напустио град, оставивши да одбраном града командује тисјацки Дмитар. Без обзира што је Кијев био град са моћним одбрамбеним системом, судбина Кијева је много раније била решена. Порушивши утврђења, нападачи су провалили у град. Браниоци су наставили да се храбро боре, под вођством свог тисјацког. Следећег јутра, на светог Николу, 6. децембра 1240. године, почела је жестока битка у којој су погинули многи браниоци Кијева. Рањени тисјацки Дмитар је заробљен, али за његову храброст Бату му је поклонио живот. Монголска војска је потпуно уништила Кијев.

Заузимање Кијева отворило је Батуу пут ка Западној Европи. Не наилазећи на озбиљан отпор, његове трупе су кренуле кроз територију Галичко-Волинске Русије. Остављајући војску од 30.000 на окупираним земљама, Бату је у пролеће 1241. прешао Карпате и извршио нападе на Угарску, Пољску и Чешку. Постигавши тамо низ успеха, Бату је стигао до обала Јадранског мора. Док је боравио у граду Ђеру, марта 1242, Бату је добио вест о смрти великог монголског кана Угедеја. На војном савету било је донето решење о обустављању похода и повлачењу војске из земаља источне Европе.

Битка на Калки се показала само као извиђање у геополитичкој стратегији вођа Монголског царства. Нису намеравали да ограниче своја освајања само на Азију, већ су настојали да потчине цео евроазијски континент. Унук Џингис-кана, Бату, који је предводио татарско-монголску војску, покушао је да спроведе ове планове. Главни коридор за кретање номада у Европу биле су црноморске степе. Међутим, Бату није одмах искористио овај традиционални пут. Знајући веома добро ситуацији у Европи кроз одлично извиђање, монголски кан је одлучио да прво обезбеди позадину за свој поход. Уосталом, повукавши се дубоко у Европу, монголска војска је оставила у позадини староруску државу, чије су оружане снаге могле да пресеку удар са севера дуж црноморског коридора, који је Батуу претио неминовном катастрофом. Монголски кан је свој први ударац упутио против североисточне Русије.

У време инвазије на Русију, Монголи су имали једну од најбољих армија на свету, која је сакупила богатство од тридесет година борбеног искуства. Имао је ефикасну војну доктрину, значајан број вештих и искусних ратника, јаку дисциплину, вешто вођство, као и одлично, разноврсно наоружање. Нарочито су Монголи били одлични у вештини опсаде и напада, као и разноврсној опреми за заузимање градова. Монголска војска је за ову сврху имала посебне инжињеријске јединице, користећи богато техничко искуство Кине.

Морални фактор је играо огромну улогу у монголској војсци. За разлику од већине других номада, Батуови ратници су били инспирисани грандиозном идејом освајања света и чврсто су веровали у ту своју идеју. Овакав став им је омогућио да делују агресивно, енергично и неустрашиво, са осећајем супериорности над непријатељем. Велику улогу у кампањама монголске војске играло је извиђање, које је унапред активно прикупљало податке о непријатељу и проучавало очекивано поприште војних операција. Тако јака и бројна војска (до 150.000 људи), ношена једном идејом и наоружана за оно време напредном техником, приближила се источним границама Русије, која је у то време била у фази распарчавања и опадања. Сукоб политичке и војне слабости са добро организованом, снажном и енергичном војном силом дао је катастрофалне резултате.

БОРБА ЗА ВЛАСТ У РУСКИМ ЗЕМЉАМА

Монголско освајање руских земаља имало је тежак утицај на даљи развој Русије. На простору руских земаља је страдало много становништва. Погибија многих кнежева, подвргавање појединих земаља врховној власти Златне Хорде, доводи до расула власти и до самовоље појединих великаша. У таквим околностима феудално распарчавање Русије напредује. Тако се, рецимо, Владимиро-Суздаљска кнежевина у време монголске провале распала на више мањих удеоних кнежевина: Ростовска, Перејаслављска, Суздаљска, Тверска, Московска.¹² Од 1240. године и монголске најезде тј. разарања Кијева, руски политички систем и друштво запало је у кризу. Символички и реално био је то крај једне старе епохе, јер од сада руски поредак зависи од врховне власти Монгола.¹³ Монголска врховна власт, која је диктирана из престонице Царства, далеког Каракорума, а ускоро *de facto* из Сараја, престонице Златне Хорде, огледала се у сакупљању данка, војачењу људи и постављању руских кнежева уз сталну претњу разарајућих монголских казнених експедиција.

После својих освајања Бату је решио да регулише своје односе са побеђеним руским кнежевинама. Он 1243. позива владимирско-суздаљског кнеза Јарослава Всеволодовича и именује га кнезом целе Русије, а град Владимир је потврдио као седиште великог кнеза. Ово постављење је било само номинално, јер Јарославу се нису покоравали ни галички кнез Данило Романович, ни велики Кијевски кнез, Михаил Всеволодович Черњиговски.

Михаил Черњиговски је први руски кнез који је убијен у Златној Хорди. Наиме, када се Бату кан после својих освајања, повукао са војском према Волги, Михаил Черњиговски је 1241. дошао у Кијев који је био разорен и опљачкан. Михаилов син, Ростислав, те исте године је започео рат против Данила Галичког. Ростислав је поражен и приморан је био да бежи у Угарску. Угарски краљ Бела IV жени га својом ћерком Аном, а ускоро и Михаил Черњиговски долази у Угарску. Он је имао за циљ да заједно са сином и његовим тастом покуша да поврати изгубљене територије,

¹² B. D. Grekov-M. Brandt, *Kijevska Rusija; Ruske zemlje od XII st. do Ivana Groznog*, Zagreb 1962. с. 539.

¹³ Ђ. Харди, *Наследници Кијева између краљевске круне и татарског јарма*, Нови Сад 2002, с. 164.